

اسرار شریعت و اطوار طریقت و انوار حقیقت

● دکتر محمدحسین بیات

اسرار شریعت و اطوار طریقت و انوار حقیقت

شیخ سیدحیدر املی

ترجمه و تعلیق: سیدجواد هاشمی علیا

انتشارات قادر

چاپ اول: ۱۳۷۷/۵۰۰۰ نسخه

قطع وزیری/ ۲۹۰ صفحه

قیمت: ۱۲۰۰ تومان

اندیشه ابن عربی در اندیشه شیعی داشت. «سیدحیدر، آثار جلوانه بسیار در این باب از خود بجای گذاشت که کرین و عثمان اسماعیل یحیی بیش از ۳۵ کتاب و رساله علمی در مقدمه «جامع الاسرار» از وی برشمرده‌اند. بدیهی است که در این مختصر آنها را نتوان آورد لذا در اینجا فقط به ذکر برخی از برجسته‌ترین آنها بسنده خواهیم کرد - به فرموده حضرت امیر (ع): «ها لایترک کله لایترک کله» - اینک ذیلا به بعضی از آنها اشارت می‌کنیم:

۱- کتاب جامع الاسرار و منبع الاثر. این کتاب در سال ۱۳۶۸ با دو مقدمه از دو دانشمند - هنری کرین و عثمان اسماعیل یحیی - و به کوشش ایشان در تصحیح و تعلیقه به چاپ رسید - چاپ دوم - کتاب فوق الذکر یکی از برجسته‌ترین آثار اسلامی است که در بیان توحید ذاتی، صفاتی، افعالی، علمی، عینی و حقی از نقطه نظر شیعه امامی با بیان فلسفی و عرفانی به رشته تحریر درآمده است. همچنین یکی از برترین و بهترین کتابهایی است که مباحث نبوت، رسالت، ولایت، شریعت، طریقت، حقیقت، ایمان و ایقان را از دیدگاه شیعه بیان داشته است. این کتاب به شیوه فصوص الحکم ابن عربی نوشته شده که در آن بدان سان که گفته آمد، در مسئله ولایت و امامت به ابن عربی خرده گرفته و سخن او را با استناد به عقل و نقل مردود دانسته و دیدگاه ویژه شیعه را روشن ساخته است.

۲- کتاب الاصول والاثر کان فی تهذیب الاصحاب والاخوان - این کتاب در بیان اصول خمس از دیدگاه شیعه امامی با نگرشی ژرف و عرفانی نوشته آمده است.

۳- کتاب تعیین الاقطاب والاوتاد. این کتاب چنانکه از نامش پیداست، در بیان مقام و تعیین اقطاب و اوتاد است که در آن دیدگاه عارفان با اندیشه شیعه وفق داده شده است.

۴- کتاب المحیط الاعظم فی تاویل کتاب الله المحکم - این کتاب تفسیری عرفانی بر قرآن مجید است که با الهام از حدیث شریف نبوی «ان للقرآن ظهرا و بطنا و لبطنه بطنا الی سبعة ابطن» در هفت مجلد فراهم آمده است. این تفسیر عمیق بگفته خود مولف، در مقابل تفسیر عرفانی شش جلدی نجم الدین رازی، نگاشته آمد تا دیدگاه ویژه شیعه را در برابر غیر شیعه بیان دارد.

۵- کتاب نص النصوص فی شرح الفصوص - این کتاب در شرح و بیان فصوص الحکم ابن عربی نوشته آمده است. بگفته اندیشمندان فرقه‌های گوناگون اسلامی، اگر بهترین شرح برای فصوص نباشد، بی تردید یکی از بهترین شرح‌هاست. هنری کرین در مقدمه جامع الاسرار گفت: صد و پنجاه شرح بر فصوص الحکم نگاشته آمده که صد و سی عدد آنها از عالمان و عارفان ایران است و شرح سیدحیدر املی در این بین جایگاهی ویژه دارد و چونان ماه در میان ستارگان می‌درخشد.

۶- کتاب اسرار الشریعه و اثار الحقیقه. که همین کتاب حاضر است. عنوان کتاب برگرفته از حدیث شریف نبوی «الشریعه اقوالی والطریقه افعالی والحقیقه اعمالی» و آیات «لکل جعلنا منکم شرعه و منهاجا. مائده / ۴۸. کتیم ازواجنا ثلاثه. واقعه / ۶» می‌باشد. طبق گفته عثمان یحیی در مقدمه اش بر جامع الاسرار، این کتاب بیشتر از کتابهای جامع الاسرار و نص النصوص نوشته آمده است. یعنی از تالیفات نخستین وی در عراق است. بنابراین، الگوی کتابهای بعدی وی قرار گرفته است. این کتاب هم جنبه کلامی دارد - چه اصول دین را چونان متکلمان شیعه در پنج اصل گنجانده و مورد بحث قرار داده است - هم جنبه عرفانی چون مباحث «شریعت

نویسنده برای خواننده یک اثر، بیشتر از خواندن آن، نتیجه بهتر دهد و خواننده در خواندن، دقت بیشتر بعمل آورد و درک مطلب کند و عمرش ضایع نگردد. بدین سبب، ما در این گفتار، نخست به نحو اختصار مولف نامدار را معرفی می‌کنیم، آنگاه به بیان اصل متن می‌پردازیم و به طور خلاصه آن را می‌شناسانیم.

شیخ سیدحیدر بن علی بن علوی حسینی املی، مولف بزرگوار کتاب، حوالی سال ۷۱۹ هـ. ق در شهر امل دینه به جهان گشود. وی در سی سال نخست حیاتش در حوزه علمیه غنی آن زمان - یعنی اصفهان - در فراگیری علوم ظاهری و باطنی بسیار کوشید و شهید دانش برهان و عرفان نوشید. سپس خوابی دید - رویای صلاحه - و ببینال آن عازم سفر عتبات گردید و خود را به عراق - بویژه حوزه پربرکت نجف - رسانید. حدود سی و یک سال در عراق به تحصیل دانش و تهذیب نفس پرداخت. وی، در آن سامان از وجود استادان بزرگ بهره‌مند شد. از جمله، مدتی در سلک شاگردان فرزند دانشمند علامه حلی قرار گرفت - یعنی با یک واسطه در زمره شاگردان خواجه نصیر طوسی درآمد - سیدحیدر، در حساس‌ترین مرحله تطور اندیشه شیعه امامی قرار داشت، یعنی دوره خواجه نصیر تا میراملا و مکتب اصفهان در سده یازدهم، و نقش بسیار برجسته‌ای در راستای ادغام اندیشه ابن عربی در اندیشه شیعی داشت. وی شرح بسیار عالمانه‌ای بر فصوص الحکم ابن عربی نگاشت که در آن افکار ابن عربی را با درون‌گرایی و ژرف‌اندیشی شیعی هماهنگ کرد. اندیشه ابن عربی را در تمام زمینه‌ها موافق اندیشه شیعی معرفی کرد جز مسأله امامت و خاتمیت و ولایت. شیخ حیدر، علیرغم احترام عمیقش نسبت به ابن عربی، در باب ولایت انتقاد شدیدی از وی کرد. هنری کرین در مقدمه جامع الاسرار گوید: «آثار شیخ سیدحیدر املی، در رأس تمام آثاری است که اندیشه شیعی را نشان‌گر فلسفه، معنویت و باطن اسلام به جهان بشریت شناساند و نقش عظیمی در ادغام

در این گفتار بنحو اختصار در مورد مقدمه مترجم و معرفی مولف و بیان مختصری از متن کتاب می‌آوریم. مترجم در مقدمه، نخست کتاب را معرفی کرده است: «این کتاب جامع حکمت ذوقی و بحثی است. به دگر بیان، مولف پرتوان چونان مشائیان، سخنان خود را در آغاز کار، برهانی کرده سپس با دلایل نقلی و کشفی به آن استحکام بخشیده است. کوتاه سخن آن که این کتاب شریف جامع دانش و بینش و شریعت و طریقت و حقیقت است. بنابراین، کتاب حاضر در جای خود کم‌نظیر است. چون تنها یک کتاب فقهی یا صرفا فلسفی و کلامی یا عرفانی نیست بلکه جامع همه آنهاست.»

مترجم بعد از بیان مطلب فوق، به نحوه کار خود در چگونگی ترجمه، اشارت کرده است: «همه کوششهای این بنده در ترجمه این کتاب، بر آن بود که ترجمه هم دقیق، سلیس و روان باشد هم مقاصد مولف بزرگوار را به طور کامل برساند. در حد امکان از تکرار پرهیز کردیم مگر جایی که خود را - در برابر تکرار آیاتی از قرآن و احادیثی از معصومان که از جانب خود مولف صورت گرفته - ملزم به تکرار دانستیم تا ترجمه مخالف اصل متن نگردد.»

آنگاه، وی در پایان مقدمه کوشش چنین گوید: «چون جناب محمد خواجوی، شرح حال مولف را در مقدمه عربی همین کتاب بنحو میسوس نگاشته بود، این بنده نیازی به تکرار آن ندید و بدین جهت در این باب سخنی نراند». شایان ذکر است که شناخت

شیخ سیدحیدر بن علی بن علوی حسینی
املی، مؤلف بزرگوار کتاب،
حوالی سال ۷۱۹ هـ. ق در شهر امل
دیدهبه جهان گشود.

**وی در سی سال نخست حیاتش
در حوزه علمیه غنی آن زمان یعنی اصفهان
در فراگیری علوم ظاهری و باطنی
بسیار کوشید و شهید دانش برهان
و عرفان نوشتید. سپس خوابی دید-
روای صادقه- و بدنبال آن عازم سفر
عتبات عالیات گردید و خود را به عراق
بویژه حوزه پربرتکت نجف رسانید.
حدود سی و یک سال در عراق
به تحصیل دانش و تهذیب نفس
پرداخت. وی، در آن سامان
از وجود استادان بزرگ بهره مند شد.
از جمله، مدتی در سلک شاگردان
فرزند دانشمند علامه حلی قرار گرفت-
یعنی با یک واسطه در زمره شاگردان
خواجه نصیر طوسی درآمد.**

طریقت و حقیقت را در همه زمینه ها آورده است هم جنبه فقهی
چه مباحث پنجگانه فروع دین را که طبق احادیث بسیار، پایه و
اساس دیوار استوار دین اسلام هستند مطرح نظر قرار داده است.
و آن پنج عبارتند از «طهارت، روزه، نماز، زکات، حج و جهاد». در خور
ذکر است که دیدگاه وی در جمع مسائل با صاحب نظران آن فن
تفاوتی بسیار دارد. مثلا، سخن از شریعت و طریقت و حقیقت،
پیشتر از وی از قرن سوم و چهارم با ظهور صوفیان بزرگی چونان
ابوعبدالرحمن سلمی و خواجه عبدالله انصاری و ابوالقاسم قشیری
در زبان سیدحیدر املی، با دیدگاه ویژه شیعی برگرفته از تعلیمات
پیامبر اکرم و سایر معصومان (ع) بوی و طراوتی خاص بخود
گرفت. موضوع اصول دین - اصول پنجگانه - نیز از همین قرار
است چه متکلمان شیعه از شیخ طوسی تا خواجه نصیر و علامه
حلی و فاضل مقداد سیوری و... گرچه در این باب سخن رانند و
آنچه گفتی بود گفتند لیکن بدون تردید، بعد عرفانی شیخ سیدحیدر
را نداشتند. مسائل فقهی نیز چنین است چه تا زمان وی همه
فقیهان سترگ و دانشمندان بزرگ فقه و حدیث، صرفا بحثهای
ظاهری کتاب و سنت را مطرح می کردند و با اجتهاد و کوشش
خستگی ناپذیر مسائل فقهی را استنباط می نمودند و احکام خدا را
طبق اجتهاد خود در اختیار مردمان عادی - مقلدان - قرار می دادند تا
بدانها عمل کنند و از عذاب آخرت نجات یابند. اما شیخ حیدر، در
این کتاب از سه دیدگاه به یک مسئله فقهی نگریست. مثلا، در
مورد حج گوید: «حج اهل شریعت، حج اهل طریقت و حج اهل
حقیقت». خلاصه کلام آنکه، کتاب وی حقا جامع جمیع جهات
است و باید اعتراف نمود که بی نظیر یا حداقل کم نظیر است.

چگونگی دوران آنها در مراتب سه گانه شریعت و طریقت و حقیقت و
سبب انحصار آن اصول در این مراتب است. و قاعده دوم در بیان فروع
پنجگانه طهارت، نماز، روزه، زکات و حج و دوران آنها در مراتب سه گانه
فوق الذکر است.

سید حیدر، بعد از بیان اجمالی این مطلب، به شرح تفصیلی آن
می پردازد و از صفحه ۵۹ تا ۸۳ در تبیین جایگاه انبیه و اولیاء و کمال
وجودی آنها سخن می زند و به شیوه برهانی و عرفانی خود مطلب را
مبیین می گرداند. آنگاه از صفحه ۸۳ تا ۱۶۰ به بیان ویژه اصول دین از
دیدگاه شیعه املی پرداخته که نمونه آن بحث در این باب بدین شیوه تا
زمان مولف کم نظیر است. و از صفحه ۱۶۰ تا ۲۸۰ در مقام بیان ویژه
فروع دین یعنی طهارت سه گانه - وضو، غسل و تیمم - نماز، روزه،
زکات و حج، برآمده و با زرفینگری خاص، مطالب را مورد بحث و
بررسی قرار داده است. و از صفحه ۲۸۰ تا پایان کتاب یعنی صفحه ۳۹۰
به سفارش و وصیت به رهروان و سالکان الی الله پرداخته است.

بنابراین، مباحث اساسی این کتاب را تحت پنج عنوان می توان
تلخیص کرد: الف) بررسی موضوع «شریعت، طریقت و حقیقت». ب)
بررسی و تبیین جایگاه انبیه و اولیاء و کمال وجودی آنها و بطور
کلی کمال وجودی همه موجودات. ج) بیان ویژه اصول پنجگانه دین
از نقطه نظر شیعه املی. د) بیان عرفانی فروع پنجگانه دین.
ه) سفارش و وصیت خاص مولف به رهروان و سالکان الی الله.

با توجه به گستردگی و زرفینگری وی نسبت به مباحث
فوق الذکر، در این مختصر چیزی نتوان آورد؛ لیکن می کوشیم تا از
هر بخشی جهت روشن سازی ذهن پژوهشگران، بویژه دانشجویان
عزیز، نمونه هایی در اینجا بیاوریم. وی در صفحه ۵۹ در مورد انبیه
و اولیاء و جایگاه آنها چنین گوید: «بدان که همه پیامبران را
از حضرت آدم تا محمد خاتم (ص) و از پیامبر اسلام تامهدی
(عج) هدف آنست که آدمیان را به کمالی که قابلیت آن دارند
برسانند و از فقر نقصان و جهلشان برهانند. خدای تعالی در این باب
فرماید: «پیغمبری بسوی شما از خودتان فرستادم تا آیات ما بر شما
خواند و پاکتان گرداند و حکمت تان آموزد و آنچه نمی دانستید

یادتان دهد. بقره / ۱۵۱». چون هدف خلقت چیزی جز این نبود
بدین جهت در قرآن فرمود: «لجن را انس را جز برای عبادت
نیافریدیم. طاریات / ۵۶». همچنین خداوند در حدیث قدسی
مشهور فرمود: گنجی نهان بودم خوست داشتم شناخته ایم پس
آفریدگان بیافریدم تا شناخته گردم و...». بیان سان که در همین
عبارت کوتاه مشاهده می گردد، مطلب را، نخست از دیدگاه حکمت
و عرفان سپس از نقطه نظر اخلاص و آیات قرآن بیان می دارد و
جایی برای سخنی دیگر نمی گذارد و حق مطلب ادا می نماید. اما در
بیان اصول پنجگانه دین و علت انحصارشان در این و مراتب
سه گانه آنها - شریعت طریقت و حقیقت - چنین گوید: «بدان که
چون هدف پیامبران رساندن آدمیان به کمال ویژه ایشانست و از
طرفی چون انبیه عظام آگاه بودند که این کار مقهور نیست جز از
طریق تکمیل دو قوه علم و عمل، پس اصول را جهت تهذیب
درون و فروع را برای تطهیر برون و کامل ساختن گفتار و رفتار آنان
قرار دادند. کتاب خدا از آن دو خبر داد آنجا که فرمود: «خداوند
نعمتهای خود را نهان و آشکارا بر شما کامل کرد. لقمان / ۲۰».
همچنین در جایی دیگر از قرآن فرمود: «اگر خواهید که نعمتهای
خدای را شمارید شمار کردن نتوانید. ابراهیم / ۳۴». توضیح و بیان
آن اینست که طهارت درون از نجاست شرک جلی و خفی و پاک
گرداندن آئینه نفس از کثافت کفر و ضلال ممکن نیست مگر با
اعتقاد صحیح به اصول پنجگانه دین یعنی توحید، عدل، نبوت،
امامت و معاد. که در سخن پیامبر اکرم بدانها اشارت رفته آنجا که
فرمود: «اسلام بر پنج چیز بنا شده است». خداوند نیز در این باب
فرمود: «خدای گناه شرک نبخشد و جز آن هر گناهی را ببخشد.
نساء / ۴۸». این آیه شریفه به دو شرک اشارت دارد که آن دو در
مقابل دو توحید باشد یکی توحید الهوی دیگری توحید
وجودی... بدیهی است که دیدگاه مولف بزرگوار نسبت به
اصول دین برتر از آن است که در ذهن متکلمان است. وی
گفت: اعتقاد صحیح به این اصول که مقصودش علم ذوقی و
کشفی است نه صرف استدلالهای فلسفی یا کلامی که سخن
با آب و تاب رانند لیکن از حقیقت چیزی نمانند. سیدحیدر، هر
یک از اصول خمسة را با ابعدادی گونه گونه مورد بحث قرار داده
است. مثلا، در مورد اصل معاد، نخست، معاد اهل شریعت و
سپس معاد اهل طریقت را در سه مرحله قیامت صفرا و وسطا و
کبرای معنوی بیان داشته، آنگاه قیامت اهل حقیقت را نیز به
همین شیوه در سه مرحله مطرح کرده است. بعد از آن قیامت صفرا
و وسطا و کبرای صوری نسبت به آفاق را مورد بحث قرار داده و
پس از آن قیامت صفرا و وسطا و کبرای معنوی را نسبت به آفاق
بررسی کرده و سخنانی بسیار ژرف عرفانی در این باب مستند به
آیات و احادیث و گفته عارفان بزبان رانده است. لیکن به جهت
پرهیز از درازی سخن از آوردن آنها در اینجا معذوریم.

اما در مورد فروع پنجگانه دین، نیز همین شیوه پیش گرفته
است. در این باب نیز به حدیث مشهور «بني الاسلام علی خمس»
نظر داشته و مطلب را با یکی از مصداق طهارت یعنی از وضو، آغاز
نموده و در جهاد پایان آورده است. به عنوان نمونه، جهاد را در سه
بخش مطرح کرده - جهاد اهل شریعت، جهاد اهل طریقت و جهاد
اهل حقیقت - و در مورد جهاد با این مراتب چنین گفته است: «جهاد
اهل شریعت یکی از واجبات کفای اسلام است که اگر بعضی بدان
قیام نمودند از بقیه ساقط می گردد. اما جهاد اهل طریقت عبارت
است از جهاد با نفس به دلیل سخن پیامبر اکرم که فرمودند: از

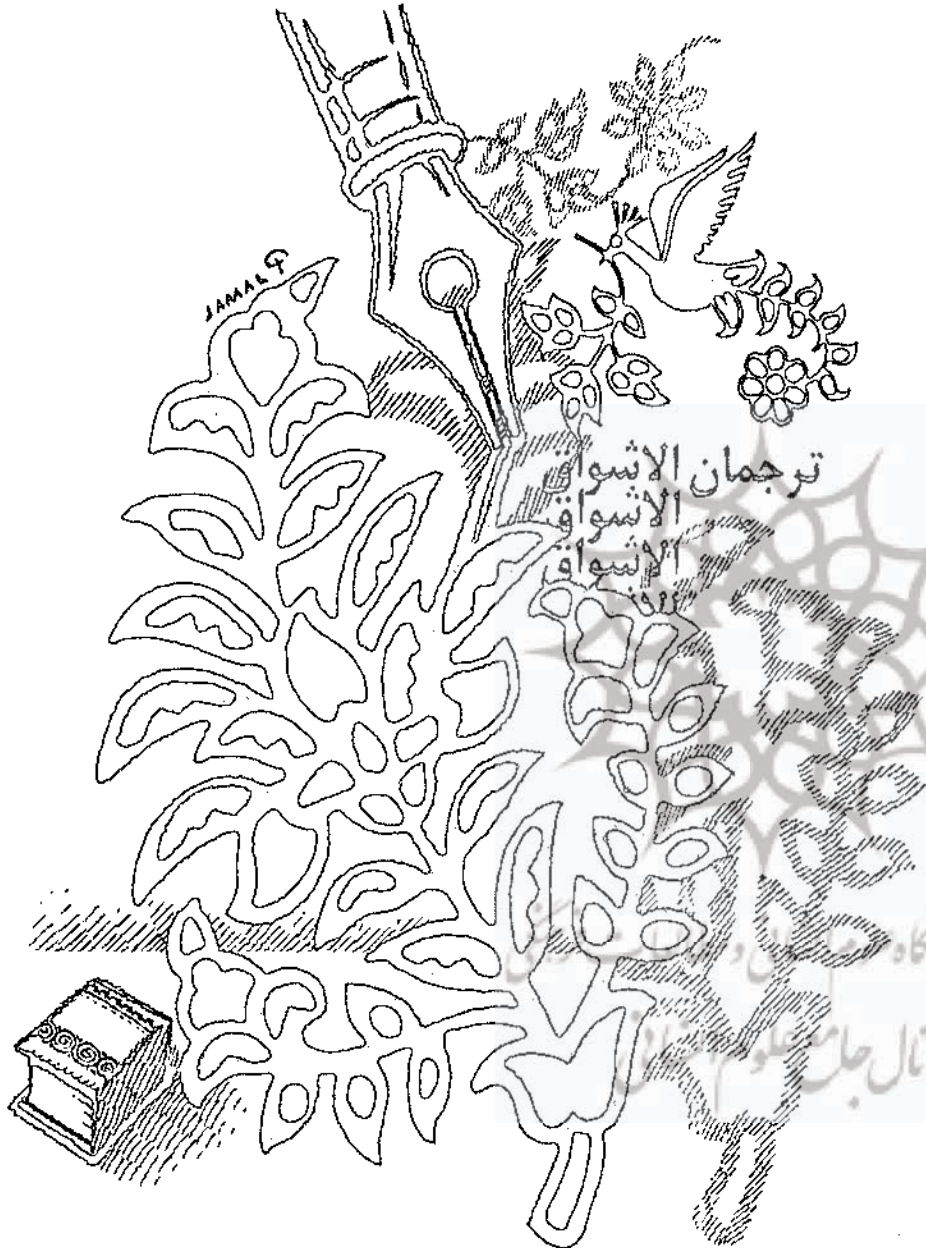
ترجمان الاشواق

معرفی کتاب

سخن از شریعت و طریقت
و حقیقت، بیشتر از وی از قرن سوم
و چهارم با ظهور صوفیان بزرگی
چونان ابو عبدالرحمن سلمی
و خواجه عبدالله انصاری
و ابوالقاسم قشیری و علی بن عثمان
هجویری و... مورد بحث قرار
گرفته بود لیکن در زبان
سیدحیدر آملی، با دیدگاه ویژه
شیعی بر گرفته از تعلیمات
پیامبر اکرم و سایر معصومان (ع)،
بوی و طراوتی خاص
بخود گرفت.

جهاد اصغر به جهاد اکبر برگشتیم. که مقصود آن حضرت از جهاد اصغر، جنگ و ستیز با کفار است و غرض از جهاد اکبر جهاد و ستیز با نفس است. اما جهاد اهل حقیقت عبارتست از مجاربه و ستیز با عقل نظری جهت دفع شکوک و شبهات. چه عقل نظری بیوسته در تقیید است و مقصود حاصل نشود مگر در تجرد و اطلاق که آن مقتضای عشق و ذوق است. بدیهی است که تفاوت بین این دو تا کجاست چه عقل محدود است و درک همه چیز نتواند کرد بدین جهت پیامبر اکرم فرمودند: خداوند عقل را جهت لای حق عبودیت آفرید نه برای درک ربوبیت. « لازم به گفتن نیست که بیان مؤلف بسیار گسترده است و ما اندکی از بسیار نقل کردیم. اما وصیت نهایی مؤلف، بنان سان که پیشتر گفته آمد وی بعد از بیان مطالب از سه دیدگاه شریعت، طریقت و حقیقت و برهان و عرفان، در نهایت سفارشی کلی و نصیحتی پیرانه به سالکان طریق کرده و چنین گفته است: «اما وصیتی که بنان وعده کرده بودیم و آن متعلق به روندگان و سالکان الی الله است. آنچه لازم است که بنان متصف شوند تا وسیله نیل به دوستشان و سبب بقایشان باشد آن است که می گوئیم: وقتی که فکرت در عظمت حق استمرار یافت و مواظبت بر ذکر داشتی که در اثر خضوع و فکر لطیفی که با تقلیل غذا و کشتن شهوات و شب زنده داری در حالت ذلت در برابر عظمت پروردگارت برایت حاصل آید آنگاه بی درنگ بارقه های درخشان و انوار تابان بر تو فرود آید و نفس بقدر طاقت بشری شبیه میدادی عالیه گردد. پس باطنت با ریاضت تاملیف کن و بحسب طاقت و استطاعت مجرد شو و خویت پاکیزه گردان تا نفست بر بندت استعلا یابد تا عکس آن برایت پیش نیاید...». در شناساندن این کتاب، جهت اجتناب از اطاله کلام به همین مقدار بسنده باید کرد تا میابا به ملالت انجامد. و بدیهی است آنچه گفته آمد از باب قطره نشانگر دریا و اندک بیانگر بسیار بود.

در پایان یادآور می شود که ترجمه کتاب، سلیس و روان نیست. مترجم در جمله بندی ها، بیشتر تحت تأثیر زبان عربی قرار گرفته، تا آنجا که در بسیاری از موارد جمله ناگویا گشته است. اصولاً نکات ادبی زبان فارسی بسیار اندک مراعات گردیده چون بسیاری از جملهها نامفهوم بود، نیازی به ذکر آنها نندیدیم البته امانتداری در نقل به فارسی رعایت شده و نقوای علمی بکار گرفته آمده است. در هر صورت، شکرگزاری و اظهار سپاس نسبت به مترجم بر ما فرض و لازم است بدین سان از خدای منان بیوسته آرزوی توفیقشان داریم و درود و سلامشان می فرستیم. به پایان آمد این دفتر حکایت همچنان باقی.

اولا در بسیاری از موارد،
ترجمه دقیق نیست و گاه
نکته مهمی از قلم افتاده
و معنی و مفهوم
عبارتی دیگرگون
گردیده است.

این کتاب، با سه مقدمه و اصل متن عربی و ترجمه فارسی در ۳۳۷ صفحه به چاپ رسیده، مقدمه اول از آقای دکتر سعیدی و دومین پیشگفتار از دکتر مارتین لینگز Martin Lings و سومین - که خود شامل سه مقدمه است - از رینالد نیکلسون می باشد. به دنبال این مقدمه ها، اصل متن عربی و پس از آن ترجمه فارسی قرار گرفته است. بنان سان که مترجم در صفحه ۳۱ و ۳۲ مقدمه خود یادآور گردیده، ترجمه نیکلسون را با اصل متن عربی مطمح نظر قرار داده و ترجمه جامع و کاملی به دست داده است.

در این نوشتار نخست، نظری کوتاه به مقدمه آقای دکتر سعیدی می افکنیم آنگاه به نحو اختصار، پیشگفتارهای نیکلسون را معرفی می کنیم، سپس به چگونگی و نقد و بررسی اصل ترجمه